

УДК 811.161.2(07)

Н. В. Янчук

НАВЧАЛЬНІ ВПРАВИ ІЗ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

Янчук Н. В. Навчальні вправи із сучасної української літературної мови у фаховій підготовці майбутнього вчителя-словесника.

У статті визначено місце навчальних вправ із сучасної української літературної мови у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників, а також обґрунтовано доцільності її впровадження в практику роботи вищої школи.

Ключові слова: вправи, навчальні вправи, лексикологія, фразеологія.

Янчук Н. В. Учебные упражнения по современному украинскому языку в профессиональной подготовке будущего учителя-словесника.

В статье определяется место учебных упражнений по современному украинскому языку в профессиональной подготовке будущего учителя-словесника, а также обосновано целесообразность её внедрения в практику работы высшей школы.

Ключевые слова: упражнения, учебные упражнения, лексикология, фразеология.

Yanchuk N.V. Training Exercises on Modern Ukrainian Literary Language in Future Philologist's Professional Preparation.

In the article a role of training exercises on modern Ukrainian literary language in future philologist's professional preparation has been determined, an expediency of their introduction in the practice of higher school has been proved.

Key words: exercises, training exercises, lexicology, phraseology.

Сьогодення визначає головну мету навчання мови: «сприяти розвитку цілісної особистості того, хто вивчає мову, та його самоусвідомлення шляхом збагачення досвіду, розуміння відмінностей між іншими мовами та культурами. Реінтеграція численних складників у єдине ціле, що гармонійно розвивається, має бути покладена на викладачів і тих, хто вивчає мову» [4, с. 1]. Це ще раз підтверджує роль учителя-словесника у процесі формування мовної особистості й необхідність упровадження нових підходів щодо його фахової підготовки, що й висуває нові вимоги до програми з сучасної української літературної мови.

Проблема фахової підготовки майбутніх учителів-словесників не нова, хоча останнім часом різні її аспекти усе більше цікавлять лінгводидактів, про що свідчать публікації в науково-методичній літературі; у дослідженнях більше уваги приділяють проблемам розвитку мовної особистості, формування культури мовлення майбутніх учителів-словесників і вчителів початкових класів, їхньої мовленнєвої компетенції (М. Вашуленко, Л. Паламар, В. Каліш, К. Климова, Т. Симоненко та інші). Дослідження видів вправ, їх класифікацій у сучасній лінгводидактиці в основному орієнтовано на шкільний курс мови (О. Біляєв [2–3], Л. Варзацька, С. Караман [5], В. Мельничайко [6], М. Пентилюк [8], Л. Скуратівський [10] та інші).

Актуальність дослідження полягає в тому, що ми пропонуємо визначити місце навчальних вправ із сучасної української літературної мови в фаховій підготовці майбутніх учителів-філологів. Досліджувана нами проблема є продовженням роботи щодо реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення лексики та фразеології у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників, необхідність і доцільність якої було обґрунтовано нами у попередніх публікаціях.

Мета публікації – визначення місця навчальних вправ у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників, а також обґрунтування доцільності її впровадження в практику роботи вищої школи.

У фаховій підготовці майбутніх філологів усі розділи курсу сучасної української літературної мови посідають важливе місце, але особлива роль належить вивченню лексики й фразеології, що сприяє збагаченню інтелектуальних здібностей студентів, вихованню в них, як і в школярів, почуття любові до рідного слова, формує розуміння його багатства, краси, виражальних властивостей, виховує повагу до рідної мови, а отже, й до її носіїв, до держави, і, звичайно ж, сприяє формуванню лексикологічних та фразеологічних умінь, що є передумовою для подальшої роботи з рідної

мови в різноманітних напрямках – формування орфографічних, граматичних навичок тощо. Саме знання лексичних і фразеологічних явищ створюють базу для подальшої роботи, спрямованої на різнопланове вивчення лінгвістичних явищ, з одного боку, і на вироблення у студентів умінь і навичок вільного володіння лінгвістичними одиницями в різноманітних ситуаціях спілкування – з іншого, адже досконале володіння лексико-фразеологічними одиницями рідної мови забезпечує передусім функціонування мови як основного засобу спілкування.

На жаль, практика роботи вищої школи, вивчення досвіду роботи вищих навчальних педагогічних закладів показують, що розроблені нові підходи ще й досі не впроваджені в практику викладацької діяльності: тут часто переважає системний підхід щодо вивчення лінгвістичного матеріалу, а отже, домінуючим залишається системний опис лінгвістичних одиниць і явищ та їхнє теоретичне осмислення, що недостатньо сприяє активному сприйняттю лінгвістичного матеріалу, орієнтованого на акти комунікації.

Сучасне заняття у вищій школі, як, до речі, і шкільний урок, повинне органічно поєднувати зміст і форму, причому зміст, на думку О. Біляєва, є головним, адже важливо охопити певний обсяг теоретичних відомостей та інформації, засвоєння яких збагачувало б студентів новими науковими знаннями, мовними й мовленнєвими вміннями та навичками [3, с. 2]. Важливим завданням процесу навчання є розуміння студентами практичної значущості матеріалу, що вивчається, – розуміння ними суспільної та особистісної ролі мови та мовних одиниць, що стане основою досконалого володіння усіма мовними засобами, а отже, сприятиме формуванню комунікативної компетентності майбутнього вчителя-словесника.

Специфіка проведення занять у вищій школі істотно відрізняється від традиційної форми проведення шкільного уроку, що зумовлено особливостями організації навчального процесу у вищій школі та специфікою проведення занять, їх форм, адже тут існує поділ занять на лекційні, практичні та лабораторні, а це вимагає чіткого розмежування форм роботи – подачі теоретичного матеріалу під час читання лекцій, закріплення набутих знань і вироблення відповідних лінгвістичних умінь і навичок – на практичних заняттях, а також їх закріплення при проведенні лабораторних занять.

Наразі варто відзначити у вищій школі, як і в середній, пошук нових форм і методів проведення заняття, що покликано якнайповніше сприяти формуванню мовленнєвої компетентності майбутніх учителів-філологів. Сучасність вимагає створення на заняттях таких умов, які б забезпечили залучення студентів до свідомої практичної мовленнєвої діяльності, адже часто, як ми зазначали, спостерігається орієнтація на засвоєння лише мовної системи, але бездоганні теоретичні знання про мовні одиниці певного рівня (фонетичні, лексичні, граматичні) ще не є основою їх

вільного застосування в мовленні, а отже, і не сприятимуть формуванню належного рівня відповідних мовленнєвих умінь і навичок. Результатом цього стає недостатньо високий рівень мовленнєвої культури майбутніх учителів-словесників, що є неприпустимим у їхній подальшій роботі й у повсякденному спілкуванні.

Тому перед сучасною системою освіти стоїть завдання вибору таких форм і методів навчання, які б сприяли реалізації функціонально-комунікативного підходу до навчання мови, що є основою безперервного формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетентності майбутніх випускників.

У цьому контексті необхідно відзначити надзвичайну роль вправ під час опрацювання та закріплення виучуваного теоретичного матеріалу, але їх не можна розглядати лише як ілюстрації до теоретичного матеріалу з мови, вони безпосередньо пов'язані з цим матеріалом, ілюструють його, а також служать основою вироблення та вдосконалення певних лінгвістичних умінь і навичок, що передбачає кількаразове повторення певних дій.

Вправи необхідно виконувати постійно, у певній послідовності, з дотриманням основних дидактичних і методичних вимог, пам'ятаючи, що «систематичність вправ є першою і найголовнішою основою успіху» [11, с. 502]. Не можна не погодитися з думкою О. Біляєва, який вважає, що «потрібна струнка система практичних завдань і вправ з кожного розділу шкільного курсу. Добираючи вправи до уроку, слід урахувувати як зміст матеріалу, що вивчається, так і характер завдань та способи їх виконання, сполучення вправ, послідовність за ступенем труднощі (від простих до складніших)» [2, с. 4]. У розробці системи вправ щодо підготовки студентів філологічних спеціальностей такі положення є також цілком доречними та слушними і повинні бути взяті за основу.

Але як у сучасній лінгводидактиці, так і в нашому дослідженні, досить-таки важко виробити єдину класифікацію вправ: це пояснюють, передусім, тим, що в основу такої класифікації можуть бути покладені різні ознаки та критерії, за якими розрізняють вправи: за функціональною спрямованістю, за видами мовленнєвої діяльності, за характером формулювання завдань і за навчальною метою, за характером діяльності.

Під системою роботи з лексикології та фразеології розуміємо цілеспрямований організований процес збагачення мовлення студентів лексико-фразеологічними одиницями й формування в них умінь і навичок функціонального їх використання у власному мовленні.

До навчальних вправ (основна група вправ у забезпечення процесу засвоєння навчального матеріалу й, відповідно, у виробленні певних умінь і навичок) належать такі, основне завдання яких полягає у виробленні в майбутніх учителів-філологів системи чітко сформованих умінь і навичок застосування знань із лексикології та фразеології сучасної української літературної мови, а отже, – у підготовці їх до вільного, бездоганного,

стилістично виправданого використання лексико-фразеологічного багатства рідної мови в різноманітних ситуаціях спілкування.

Як показує практика, часто ми не виділяємо якусь одну ознаку, за якою можна було б класифікувати ті чи ті вправи: так, наприклад, у межах навчальних завдань варто виділити їхні різні групи залежно від характеру формулювання завдання й навчальної мети – монозавдання та комплексні завдання. Ми надаємо перевагу так званим комплексним завданням, метою яких є формування й вироблення одних умінь і навичок (наприклад, правил уживання м'якого знака й апострофа) і закріплення інших (лексичних умінь та навичок вільного висловлення власної думки в певній комунікативній ситуації). Завдання такого типу варто виконувати під час вивчення всіх розділів курсу сучасної української літературної мови, а не обмежуватися лише вивченням лексикології та фразеології.

Вправа 1. *Запишіть слова, вставляючи, де потрібно, пропущені літери та апостроф. Поясніть їх правопис. До виділених слів доберіть синоніми. Яка їх стилістична роль?*

Бе...вітр...яний, надвечір...я, коров...як, т...м...яний, медв...яний, в...янути, сузір...я, п...янкий, корі...я, пр...вабливий, р...ясно, лис...т...я, почу...я, тон...ший, пот...м...яні...я, солов...ї, з...єднати, трав...янистий, розрі...я, коло...я, повітр...я, в...юниться, духм...яний, напоє...ий, Полі...я, солов...ї, різнотрав...я, верб...я, поліс...кий.

Уявіть собі, що ви побували в гостях в одногрупника на Поліссі. Що Вас вразило найбільше? Напишіть твір-опис “Поліські краєвиди”, використовуючи запропоновані слова. Які функції синонімів у мовленні?

Значне місце в цій групі вправ належить аналітичним вправам, які передбачають роботу як з окремо взятими словами та фразеологізмами, так і з одиницями вищих рівнів, зокрема словосполученнями та реченнями й, звичайно ж, із текстами різних стилів і жанрів. Виконання подібних вправ передбачає, передусім, вироблення в студентів умінь знаходити в пропозованих (створених) текстах відповідні лексико-фразеологічні одиниці, визначати лексико-семантичні категорії, лексичні значення запропонованих слів і фразеологізмів, синонімічні й антонімічні відношення, у які вони вступають тощо. Але виконання таких вправ не можна обмежувати лише мовною стороною, а повинно передбачати й мовленнєві завдання, які сприяють розвитку мовленнєвих умінь і навичок.

Вправа 2. *Прочитайте уважно текст. Визначте його основну думку. Дайте заголовок. Випишіть із тексту слова, що виконують номінативну функцію. Які це слова? Які це функції вони виконують? Які слова не виконують номінативної функції? Чому?*

У тексті знайдіть багатозначні слова, визначте їхнє значення: а) у контексті; б) поза контекстом (усі можливі).

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої звичаї, що виробилися протягом багатьох століть і освячені віками.

Але звичаї – це не відокремлене явище в житті народу, це – втілені в рухи і дію світовідчуття, світосприймання та взаємини між окремими людьми. А ці взаємини і світовідчуття безпосередньо впливають на духовну культуру даного народу, що в свою чергу впливає на процес постання народної творчості. Саме тому народна творчість нерозривно зв'язана зі звичаями народу.

Звичаї народу – це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому.

Народні звичаї охоплюють усі ділянки громадського, родинного і суспільного життя. Звичаї – це ті неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших всенаціональних справах. Звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю. Звичаї, як і мова, виробилися протягом усього довгого життя і розвитку кожного народу. В усіх народів існує повір'я, що той, хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом. Він блукає по світі, як блудний син, і ніде не може знайти собі притулку та пристановища, бо він загублений для свого народу.

Коли ми почнемо приглядатися, то побачимо, що звичаї нашого народу на диво між собою близькі. Хто його знає, чи є саме ця близькість звичаїв тим цементуючим матеріалом, що перемагає своєю міццю всі інші сили, які працюють на руйнування єдності нашого народу (За О. Воропаєм).

Чи погоджуєтесь ви з думкою О. Воропая, що “звичаї народу – це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому?” Переконайте присутніх у правильності ваших міркувань.

Крім того, у вправах такого типу можна запропонувати студентам проаналізувати власне висловлювання (висловлювання своїх колег), з'ясувавши, які лексичні одиниці вжиті (однозначні, багатозначні слова, омоніми, синоніми, антоніми, фразеологічні одиниці тощо), а також їх роль у мові й мовленні; знайти помилки в мовленні власному та чужому, проаналізувати їх.

У системі лінгвістичної підготовки вагоме місце належить так званім конструктивним вправам, виконання яких дозволяє формувати як мовні, так і мовленнєві вміння: студенти самостійно конструюють словосполучення, речення за опорними одиницями; у нашій роботі – за поданими лексичними та фразеологічними одиницями, що ілюструє, передусім, вивчені поняття та явища.

Вправа 3. *Прочитайте запропоновані слова. З'ясуйте їх значення, згрупуйте: а) багатозначні слова; б) омоніми. Чим вони відрізняються? Назвіть критерії розмежування омонімії й полісемії.*

Гармонія, історія, сила, безладдя, заміна, бунт, ансамбль, острів, байка, веснянка, глава, метр, година, мережа, стан, билина, захід, клуб, мізинець, бал.

Зі словами-омонімами складіть речення.

Вправа 4. *Користуючись фразеологічним словником української мови поясніть значення запропонованих фразеологізмів. Які з них багатозначні? Доведіть це. Визначте функції фразеологізмів.*

Цокотіти зубами, туманити голову, тримати камінь за пазухою, як п'яте колесо до воза, зробити великі очі, обминати десятою дорогою, **як рак свисне**, яблуку ніде впасти, давати перевагу, передати куті меду, прикусити язик, **море по коліна**, сон рябої кобили, без ножа різати, плескати язиком, як риба у воді, на очах, намилити шию, з головою, дивитися крізь пальці, легкий на спомин, хоч краєм вуха, не мати спокою.

Із виділеними фразеологізмами складіть зв'язний текст (5 – 6 речень).

Із двома багатозначними фразеологізмами, вжитими в різних значеннях, складіть речення. Визначте, яку синтаксичну роль вони виконують у реченні.

Виконання таких вправ сприяє виробленню в майбутніх учителів умінь працювати з одиницями різних мовних рівнів: використовуючи запропоновані лексичні та фразеологічні одиниці, студенти створюють речення, з яких у майбутньому складатимуть висловлювання, що стане основою для вироблення комунікативних умінь.

Особливо важливу роль у системі вправ відіграють вправи творчого характеру (ситуативні та ситуативно-творчі): вони покликані стимулювати мислення учнів, викликати в них інтерес до навчального матеріалу, показувати можливості практичного застосування виучуваного мовного матеріалу, що є кінцевою метою вивчення мови, – формування вмінь і навичок вільного, бездоганного володіння мовою в різноманітних життєвих ситуаціях спілкування. Такі вправи можна виконувати окремо, а можна інші види навчальних вправ супроводжувати завданнями ситуативно-творчого характеру (наприклад, вправа 1).

Вправа 5. *Вам необхідно написати нарис до місцевої газети про народних умільців вашого краю. Запишіть прислів'я і приказки, які б ви використали. Яка їхня функція у тексті? Чи вживаються в них антоніми? З якою метою?*

Звичайно, ми навели лише приклади різних видів навчальних вправ, виконання яких сприятиме реалізації функціонально-комунікативного підходу до вивчення лексики та фразеології майбутніми вчителями-словесниками.

Практика роботи доводить, що досить-таки часто обмеженість навчальних вправ із мови полягає в тому, що вони орієнтовані на роботу з окремим словом чи фразеологізмом, а не на роботу із зв'язним текстом, у якому функціонують ці одиниці. Адже тільки робота з уже готовими текстами, складання власних текстів є запорукою розвитку мовних здібностей особистості. Саме тому слово та фразеологізм варто розглядати лише як лінгвістичні одиниці, які реалізуються в тексті, адже поза контекстом ці одиниці можна розглядати лише як одиниці мови з притаманними їм функціями. Нам важливо, щоб студенти під час вивчення відповідних розділів курсу сучасної української літературної мови («Лексикології» і «Фразеології») не просто усвідомили, що під

функціонуванням мовних одиниць ми розуміємо не лише значення та роль відповідних лінгвістичних одиниць у мовній системі, зокрема слова і фразеологізму в мові, а й їх призначення й застосування в мовленні, специфіку їх використання для передачі певної інформації в процесі живого спілкування, їх реалізацію в мовленні залежно від особливостей цих засобів, мети висловлювання, намірів мовця [7, с. 10]. Саме застосування пропонованих навчальних вправ дає змогу не лише розширити лексико-фразеологічні знання, а й виробити стійкі вміння й навички доречного, точного, стилістично виправданого використання лексико-фразеологічних одиниць у власному мовленні, що й повинно стати основою розвитку мовленнєвих умінь студентів.

Подібні вправи виробляють уміння застосовувати набуті знання в навчальній діяльності, якою керує викладач, а також у ході самостійної роботи, адже вони готують студентів до подальшої роботи як над власним мовленням, з одного боку, так і над мовленням учнів – з іншого. А це покликано сприяти формуванню в студентів самостійності, яка активізує їхню навчальну діяльність, адже у світлі останніх вимог до організації навчального процесу у вищій школі останнім часом усе більше уваги приділяють самостійній роботі студентів, у яких необхідно виховувати самостійність, що проявляється завдяки власній навчальній діяльності, у них потрібно сформувати внутрішню потребу в знаннях, пізнавальних інтересах, вони повинні бачити мету роботи, передбачати її кінцевий результат, організовуючи при цьому власну самоосвіту, розвиваючи пізнавальну і розумову активність, самостійність, здатність до творчості [1, с. 434].

Розроблена нами система вправ була впроваджена у практику роботи на філологічному та історичному (спец. «Історія та українська мова і література») факультетах Житомирського державного університету імені Івана Франка. Результати дослідження показали значно вищий рівень сформованості комунікативних умінь і навичок у студентів експериментальних груп порівняно зі студентами контрольних груп, що підтверджує ефективність та доцільність її впровадження в практику роботи.

Література

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.
2. Біляев О. Вправи в навчанні мови / О. Біляев // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 6. – С. 2–5.
3. Біляев О. Зміст уроку української мови / О. Біляев // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 4. – С. 2.
4. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання. – К. : Ленвіт, 2003. – 261 с.
5. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії / С. О. Караман. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.
6. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови : Конструювання. Редагування. Переклад : Посібник для вчителів / В. Я. Мельничайко. – К. : Радянська школа, 1984. – 276 с.
7. Методика развития речи на уроках русского языка : Кн. для учителя / Н. Е. Богуславская, В. И. Капинос, А. Ю. Купалова и др.; под. ред. Т. А. Ладыженской. – М.: Просвещение, 1991. – 240 с.
8. Пентилюк М. І. Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання / М. І. Пентилюк. – К. : Рута, 2000. – 128 с.
9. Скуратівський Л. Концепція мовної освіти 12-річної школи (українська мова) : Проект / Л. Скуратівський // Українська мова і література в школі. – 2002. – № 2. – С. 4–10.
10. Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови / Л. В. Скуратівський. – К., 1987. – 144 с.
11. Ушинський К. Д. Твори / К. Д. Ушинський. – К. : Радянська школа, 1954. – Т. 2. – 502 с.